

СПОСОБИ ПОКАРАННЯ БДЖОЛОДЕРІВ У ЗВИЧАЄВОМУ ПРАВІ НАСЕЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ

Алла Дмитренко

УДК 39(477.4)

У статті йдеться про поширеність злочинів, що стосуються бджільництва, та покарання за них. Розглянуто ставлення до людей, які вчинили крадіжку меду чи бджіл, у традиційному і в сучасному суспільстві. Висвітлено різноманітні способи покарання бджолодерів, пов'язані з насиллям (побиття, магичні дії на смерть та ін.) та осудом громади (вистіювання, «водіння селом»). Наведено польові матеріали, що ілюструють основні положення статті.

Ключові слова: Правобережне Полісся України, бджільництво, лісове бджільництво, бортництво, борті, колодні вулики, бджолодерство, звичаєве право.

An attitude to the people who have stolen honey or bees is analyzed after the field ethnographic materials collected during the historical and ethnographic expeditions of the State Scientific Center for the Cultural Heritage Protection from the Technological Disasters (2005–2013). The ways of punishment for beekeeping crimes connected with violence and community condemnation are described.

Keywords: traditional culture, beekeeping, customary law, Ukrainian Right-bank Polissia.

На території Правобережного Українського Полісся впродовж багатьох віків сформувалися традиції розвитку лісового бджільництва — бортництва, яке в останні десятиліття, на жаль, стрімко скорочується. У зв'язку з прийняттям ЮНЕСКО «Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» (2003) актуалізується вивчення звичаїв, обрядів, традиційних знань тощо. Особлива роль відводиться вивченню трудових звичаїв та навичок, пов'язаних із промислами та ремеслами. Україна долучилася до формування переліків об'єктів нематеріальної культурної спадщини, окремі з яких внесені до Списку ЮНЕСКО. За ініціативою громадської організації «Бортники України» наказом Міністерства культури України від 30 травня 2018 року бортництво, яке дотепер зберігається в багатьох населених пунктах Рівненського й Житомирського Полісся, включене до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини [6; 17; 22]. До цього процесу долучилися й окремі європейські країни, у яких певною мірою також збереглося давнє бортництво, і включили його до національних переліків об'єктів нематеріальної культурної спадщини (Білорусь, Польща).

Бортництво акумулювало в собі не тільки трудовий досвід, але й численні звичаї, обрядові дії, світоглядні уявлення, формуючи «культурний простір», що включає в себе й «природний простір». При належній увазі бортництво може й надалі, передаючись від покоління до покоління, відтворюватися в межах певного природного простору, формуючи територію туристичної привабливості. Усе це актуалізує вивчення проблем, пов'язаних з традиціями і перспективами розвитку українського бортництва.

Бджолодерство супроводжує заняття бджільництвом на всіх етапах розвитку промислу. Це явище не має національних кордонів і поширене в усіх країнах з розвиненим бджільницьким промислом. Особливо воно поширюється в періоди воєн та в часи соціальної нестабільності. Мед крадуть як доволі дорогий і не для всіх доступний продукт харчування з метою отримання прибутків від його продажу.

Сьогодні злочини, пов'язані із бджільництвом, поширені в усьому світі. Соціальні мережі рясніють повідомленнями про крадіжки меду не тільки в Україні, але і в лісових районах Білорусі, Російської Федерації (Мордовія, Башкирія, Бурятія), Австралії та Нової

Зеландії, США та інших країн. Це поодинокі мародери або ж навіть організовані групи [5; 7; 9; 11; 14; 15]. В останні роки крадіжки меду у світі набувають надзвичайних масштабів, що, очевидно, спричинене масовою загибеллю бджіл у багатьох регіонах, а отже, стрибками цін на продукти бджільництва. Наприклад, лише за першу половину 2016 року в Австралії та Новій Зеландії зареєстровано понад 400 подібних випадків [13]. У США щорічно викрадають тисячі вуликів, що оцінюється мільйонами доларів. Лише в Каліфорнії у 2016 році було вкрадено 1736 вуликів, що аж ніяк не показує реальної картини крадіжок, позаяк лише окремі бджоларі заявляють про злочин у поліцію [4].

Бджолодерство завжди існувало паралельно із бджільництвом. Звичаєві норми «Руської правди» та Литовських статутів свідчать про давність і значну поширеність такого явища, як бджолодерство. Навіть назву річки Уборть легенда пов'язує із бджолодерами — мед повитікав з усіх вуликів, які вони намагалися вкрасти, і витік у річку [10].

Звичаєве право засуджувало бджолодерів. Розорення чужих бортей і колод вважалося великим гріхом. Тому вже з давніх часів формуються звичаєві норми покарання людей, які здійснили злочини, пов'язані із бджільництвом. У часи Київської Русі на основі давніх звичаєвих норм склалося «бортне право», зафіксоване в «Руській правді», окремі статті якої визначали досить сувору відповідальність за різноманітні бортні злочини (знищення бортної межі, зрізування бортних знаків — роззнаменування бортей, крадіжка бджіл, вибирання меду та ін.). У ті часи покарання за такі злочини були одними з найсуворіших і співвідносилися з покараннями за вбивства людей, украдених і вбитих бобрів, коней та ін. Наприклад, за вбивство дворецького, старшого конюха, за крадіжку бобра, убивство коня — 12 грн штрафу. Така ж сума сплачувалася і за знищення бортної межі. За видирання бджіл із чужих бортей штраф становив 3 грн [8, с. 8–9; 23].

У наступні історичні періоди бортні злочини не припинялися. Джерела XIV–XVIII ст. свідчать, що крадіжки меду і вуликів із бджолами були дуже поширені. Так, у середині XVI ст. ковельський староста Б. Семашко викрав у мешканців с. Смідин (нині — Старовижівського району Волинської області) 834 пні (колодні вулики) із бджолами і вибрав 10 колод меду [8, с. 7]. Тому приймалися нові законодавчі норми, скажімо, Литовські статуті, які містили чимало статей, що регулювали питання бортних злочинів та встановлювали міри покарання за ті чи інші порушення. Досить суворі покарання за крадіжку бджіл і продуктів бджільництва були і в інших державах. Наприклад, у Франції за такі злочини винного могли посадити до в'язниці на 1–5 років та ще й присудити йому штраф у розмірі 15–500 франків. У Німеччині крадія могли засудити до смертної кари [8, с. 10; 21].

Як свідчать сучасні польові записи, бджолодерство продовжувало існувати і в наступні століття, набуваючи певних особливостей у ті чи інші періоди, що спричинено історичними подіями (війна) і соціально-економічним становищем (безробіття тощо). Зберігається воно й тепер: *«Крадуть, это од души кажу. Прошлый год заїхали ми з хлопцями тудя <...> Приезжаем, стоїть два цих, самокури, чи як їх називати. А мотоцикл уїхав. Побачили, шо ми їдемо. Багато є, короче говора, браконьеров є»* (ЛАА). Окремі респонденти наголошують, що тепер ще більше деруть бджіл, ніж раніше, що спричинено розвитком бджільництва в останні десятиліття: *«Ранче менше драли. Потому шо менше було етих пчол <...> А зара етих пчоловодов у кавичках розвелось стоко, шо той, шо його вулік, то й не попововать [меду]»* (ВФГ). У всі часи ставлення до бджолодерів було негативним: *«В нас <...> не люблять тих, хто їх [бджіл] краде, да дере, да палить. Отих не люблять»* (ПМВ).

Людей, які розорювали вулики і викрадали чужий мед та бджіл, зазвичай називають «злодії», «пчолокради», «пчолодери», «бжолодери» «браконьєри», а інколи — «медведі»

на двох ногах». Можна виділити кілька груп бджолодерів. Найперше — це люди, схильні до крадіжок: «Є такі, що крадуть» (ОКК); «<...> то це любителі такіє вони не переводяться» (ССА); «Потому що тут, знаєте, такі люди. Люди всякі є <...> Любителів хватає» (ГМХ); «Булі такіє, що крали, й колись булі» (МСІ).

Часто серед бджолодерів називають мешканців сусідніх населених пунктів, таким чином заперечуючи існування подібних людей у своєму селі: «Другіє, сусідне тие сьола» (МСІ); «Але особенно, тії злодії, котори деруть, то ми їх всіх знали <...>. [Тобто свої, сільські, й деруть?] То з другого села <...> То один у нас був з Степангорода» (ХУП).

Окрему групу бджолодерів складають діти й підлітки, яким хочеться скуштувати меду: «Буває діти залазят» (МПС); «<...> часом шпана піде зробить порчу» (НІЮ); «<...> такий взрослий не поїде, а пацанва ета прийшли, розбомбили, думали, що там є мед, а там ше й пчоли не було» (СТЯ).

Ще варто мати на увазі людей, які стали бджолодерами випадково: побачивши в лісі борть чи колоду, особливо на доступній висоті, вирішували взяти з неї мед. Часто це були пастухи, які пасли худобу в лісі: «Пасли корови колхозній в лісі, там же був лагир. І видно тії пастухи видрали перед нами» (ІЄХ).

Сам процес крадіжки меду (розорення бджіл) називають зазвичай термінами «дерти», «видирати»: «Є люде, которіє оно видирали пчолі. Так кажуть, видиралі пчолі. Забиралі» (КФІ); «<...> в нас кажуть “дралі бжолі”» (ПМВ). Окремі респонденти розрізняють поняття «вкрасти» бджіл — забрати з вуликом, «видерти» — забрати лише мед: «Геть крадуть. І видирають. Скинув — видер. А не, то з вуликом украв» (ТІК).

Практично всім опитаним респондентам відомі випадки крадіжки бджіл і меду: «А! Ціє! Злодії! То було! До чорта було!» (ФВУ). Хтось із бджолярів знає про крадіжки лише від своїх дідів та батьків: «В мене такого не було. Но в діда мого вельми багато крали».

Масове поширення бджолодерства в минулому пояснюють тим, що мед був не в усіх, а скуштувати хотілося: «Тоді ж були такіє, того меду треба. Хочеться» (СІВ).

Лише поодинокі бджолярі самі не стикалися з таким явищем, як бджолодерство, але чули про нього від інших: «Не <...> В мене такого не було. Мені розказував один там, що був такий случай, що, значить, потривожили і навіть забрали, з вуликом. А в мене такого не було. І в батька не. Шоб забирали, такого не було» (ТІ).

Поширеним було бджолодерство в міжвоєнний період: «При Польщі не можна було по лісу становити [колодні вулики], бо лазили етій злодії. Багато було при Польщі злодіїв <...> Не хотіли робити, а крали» (ПСД). Тому власники колодних вуликів намагалися ставити їх кучно, в одному місці, а восени, коли починався період медозбору, по черзі ходили сторожувати лісові вулі: «<...> да ще злодії ходять уночі да крадуть. То ставили ще так люди пушиті пудрад, шоб тепер ви стережете, завтра я <...> Накладуть вогню да й сидять. Бо осинню вельми крадуть» (ПСС).

Особливого розвитку крадіжка меду набула в роки Другої світової війни: «Видиралі, да ше скоко! Ось во время війни особенно» (ХСН). Чи не найбільше бджільницьких злочинів у цей час здійснювали партизани. В одних селах вони розбивали колодні вулики сокирами і вибирали мед, знищуючи таким чином бджолину сім'ю: «А партизани ходили, то взяли ти вуліки, повивозили до лесу, топорами порозколювали і мед той забрали» (ЛПГ); розстрілювали вулики, встановлені на деревах: «Булі в діда вулля, то туди ж не злізе, то бере з автомата постріляє, переб'є етїє дерев'яние [планки] і всьо, і вулік падає додолу» (СВД).

У с. Воронки Володимирецького району Рівненської області партизани восени вибрали з вуликів весь мед, у результаті чого бджоли загинули: «До нас приїжджали, ми жили на хутори <...> Кажуть, ми пчоловоди. Ми

меду наберем, о. А вже восені <...> вже холодно робитса <...> Але як подерли, понабирали меду, то ни одни не вижили. Все позабирали <...> Тільки було двоє захаваних, то тих не нашли, то тие перезимовали [Це партизани були?] Да» (ХТП).

Багато бджолярів намагалися рятувати свої лісові борти й колоди. Знаючи, що бджоли бояться не холоду, а голоду, відкривали в лісових колодах довж і залишали так зимувати. Це «збивало з толку» бджолодерів, які минали такі вулики, гадаючи, що в них немає бджіл: «Но саме больше драли, кагда були партизани. Тие ідоли відірали всьо <...> То деди пристраївались да іх трохи обманивали. Зімою, то поїде да кришку одкриє. Гледіт, ага, то тут нема пчул. Та й не лазять. А пчолы видержували, хотя й мороз, вони там зверху в кучи, они видерживали, они не сільно боятса морозу. І одкривали спеціально кришкі» (ДАМ); «Нашеє батько розказував, шо во время войны, то даже одкривали. Партизани відірали мед, забірали. То даже йшли хазяї і откривали вулікі, шоб партизани не драли <...> Да. Глянув з земле, ага, одкритий, значить нема пчол» (ВФГ).

Щодо сучасного стану бджолодерства, то воно залежить від розвитку лісового бджільництва в тому чи іншому районі. Де воно занепадає, там крадіжок меду і бджіл стає менше. С. Саченко із с. Миколаївка Ємільчинського району Житомирської області відзначив, що «любители такие [бджолодери] вони не переводятся. Зара вже мало, мало там є шо дерти» (ССА).

Незначну поширеність бортних злочинів в окремих районах пов'язують з давніми звичаями власності. Зокрема, збереженням у пам'яті людей інформації про належність тих чи інших урочищ чи просто дерев з бортями або колодами певним родинам. За давнім звичаєвим правом, зафіксованим ще в «Руській правді», дерево з бортю чи колодою належало тій людині, яка її там зробила чи поставила: «<...> це вважалося його власністю. І ніхто не мав права туду лізти». Ці давні традиції доте-

пер зберігаються у с. Вежиця Рокитнівського району Рівненської області. Тут усі знають, де чий вулик: «Покажіть мені, будь-ласка, кого-небудь із села, хто дозволить собі зрізати дуб у Крініци. Всі знають, шо это Журавльов дуб, наприклад. Да? І ніхто не дозволить собі його зрізати» (ЧММ).

Однак у багатьох місцевостях, де лісове бджільництво залишається досить розвиненим, існують і злочини, пов'язані з ним. На запитання, чи викрадають сьогодні бджіл та мед, респонденти здебільшого відповідають ствердно: «Крадутъ. Крадутъ, это од души кажу <...> Багато є, короче говора, браконьеров» (ЛАА); «Ранче не було такого. А зара ще больше. Геть крадутъ» (ТІК); «Тепер больше» (СВД); «Чого нема?! Господи! Ой, Боже, ти мой! Ой, Боже!» (ПВП).

Інформацію про видирання лісових бджіл записану в різних селах: «Ну от гледіть. У мене самого, например, десяткі, да некторий год по двоє, по троє, а то й больше подеруть пчолы. От попередять мене, зайдуть, викурать всі пчолы, забирають всей мед і унічтожают їх» (КСА); «От в моего сына отуди, як в Будкі єхать, то відірали. То там багато пообдірало. Но на этой стороне в нас такого покуда в этом году не во ділоса. За той год, то в мене троє їх. Троє, еге, троє. І коло Застави двоє, в Колі одние, в Петра одние, багато пообдірали. Хтось меду захотів» (ТСВ).

Про збільшення бджолодерства в останні роки повідомляє багато респондентів: «Раньше, воно мона сказати, шо і зразу були, но маленько. Маленько було людей таких. А вже шораз стало больше і больше» (БВІ). Окремі з них пояснюють це явище соціальними проблемами сучасного села — масове безробіття, поширення алкоголізму: «Десь оцьо. Ця Росія одийшла, чи та Україна з Росеею, то безработица стала, алкаши тие, давай пить» (КВР).

Важливим фактором знищення лісового бджільництва в останні роки стало масове вирування (крадіжки!) лісу — ріжуть старі

дерева, а разом з ними руйнують і лісові борти та колоди (ЦМВ). Так трапилось і з вуликами І. Чубіка із с. Сновидовичі Рокитнівського району Рівненської області: *«Це позпрошлий год. Зрезали сосну, пчоли впали, вони там залишилися, меду не брали. А сосну одрезали і комля повезли і взяли ж гроши. І нікого не трапив, винних нема. Нема куда пойти, нема до кого пожаловатса <...> В такому вуліку он прив'оз додому їх, тие пчоли. То й шо з їх? Нема нічого, пропали вже тие пчоли»* (ЧАА).

Серед способів видирання лісових бджіл слід назвати підкурювання, яке не завдало особливої шкоди бджолам, позаяк його використовували і бджоларі при виконанні робіт у бортях і колодних вуликах. Для цього брали зубель (палиця, розрізана по краях і напалена в багатті) і, дмухаючи, пускали дим у вулики. Бджоли збиралися у верхній частині борті чи колоди, що дозволяло легко вирізати вощину з медом: *«А злодії, то як беруть? Беруть поліняку, беруть запалюють її, називають так — “зубель”. Зубля пудпалюють і туди, значить, той дим туди пускають»* (ЛАА). Інколи для підкурювання бджіл бджолодери використовували полотняну ганчірку, яка, при підпалюванні, також давала багато диму: *«Ну як? Прийде <...> запалить тряпку, да надиме, надиме, диму напускає»* (ММО).

Значної шкоди лісовим вуллям завдавало їх випалювання. При цьому знищувалася не тільки бджолина сім'я, але й сам вулик: *«І главне, хоча шоб вже видірали вони, а то спалівають, во. Зайде он, боїтса, його кусають, то он всадів тудя огонь, да випалів пчоли, вони висипалиса, мед забрав і пошов. От такіє цєперішніє “пчоловоди”»* (ВФГ); *«Випалювали. Прамо залезе да випалить, пчоли спалів, а мед вибрав»* (ХСН); *«Сидить на дубі, смажить ти пчоли. Бере, огньом випалює»* (КВР); *«<...> то випалять возьмуть оньо, потому шо так ти не візьмеш, без маски. Це ж пчоли можуть заїсти»* (НІЮ); *«А вони як дерли? Запалили там соломю, чи там шось, горіл, огонь. То я найшов матку на зимлі, ше*

жива була, но шо без крилей і так ете, ногами вона» (ІЄХ).

З поширенням пороку його також використовували для випалювання бортей і колод. Його насипали в трубочку, яку вставляли в око вулика, і підпалювали: *«Большинство, шо воне [бджолодери] не забирали. Просто приходили тихо да... Тоді ж пороку, тоді, при Польщі хватало скривь пороку. То возьме, насипле в якусь таку трубочку, да запалить. Да в гоко. Запалив, да в гоко, да вони всі зникли. А вони мед забрали. Да й усьо. І твий вулик стоїть. Да, глумели так во. То злодії <...> То злодий. Злодий йде ж красти, шоб йому добре було»* (СІВ).

Ще один поширений спосіб бджолодерства, що застосовується до колодних вуликів, — скидання їх на змелю, у результаті чого вони розбивалися, або ж заливання водою, щоб забрати стільники з медом: *«О! то це було. То вже той, скідає вулля об землю, то вже он заліває водою. І колісь було, і тепер»* (КФІ); *«Є, ворують. В мене самого вибралі, годув два, три. Скидали пчоли. Уліка скінуть, заберуть мед і всьо»* (ОКК); *«Возьме, розкриє, мед виберуть, а те водою облив та й всьо»* (КАМ).

Рідше злодії забирають бджіл разом з вуликом: *«Мені розказував один там, шо був такий случай, шо, значить, потривожили і навіть забрали, з вуликом»* (ТІ); *«Бо це це вчора ходив тамо, там, то скидають. Ранче не було такого <...> Скинув, видер. А не, то з вуликом укрив»* (ТІК).

У М. Курти із с. Рудня-Жеревці Лугинського району Житомирської області бджілодери розорили колодного вулика, що стояв на садибі. Щоб уберегти бджіл, пасічник утримував їх до весни в приміщенні: *«Однажди ці були рамошного вулика обокрали, мед вибралі, а пчоли остались, такого врем'я, як це зараз, зимою. То він їх в хату хранив, шоб вони не замерзли. Їм дав їсти»* (КМІ).

Звичаєве право українців злочини, пов'язані із бджільництвом, прирівнювало до вбив-

ства людей: «За пчоли тоже грих великий. За пчоли, то знаю, колись стари люди казали, це тей самий грих, шо вбити людину, а шо ограбить пчоли і кинуть їх на гібель» (НІЮ) [8, с. 53]. Тому звичаєві норми щодо бджолодерів були жорстокими. Збереглися відомості про те, що людей, яких застали за «видиранням» бджіл, позбавляли життя на місці злочину. Інформація про таке покарання зафіксована в ході анкетування, що його проводило Товариство дослідників Волині у 1912 році. Тоді в с. Кустин Рівненського повіту Волинської губернії (нині — с. Кустин Рівненського району Рівненської області) від А. Мельникова було записано відомості про давній спосіб покарання за крадіжку лісового меду. Якщо господареві вдавалося знайти злодія, то його приводили до того дерева, з якого він видер бджіл, «<...> вирізували пуп, діставали кишку, прив'язували її до дуба і починали гнати злодія довкола дерева. Злодій бігав до того часу, поки не випадали всі кишки. Після цього кишки перерізували і злодія відпускали. Коли злодій бігав довкола дерева, він завжди сильно сміявся» [8, с. 53; 12, с. 36].

Хоч ніхто з опитаних респондентів сьогодні вже не пам'ятає саме про такий спосіб покарання бджолодерів, однак пам'ятають, що їх часто карали саме «на смерть»: «Кара була на смерть. На смерть була кара» (НМП); «Іх ше ловилі, да й і шо хоч було. І билі, і вбивалі, і шо хоч було» (КФІ) [8, с. 53]. Наприклад, спіймавши злодія біля бортного дерева, забивали його палицею на смерть або до напівсмерті, після чого він помирав: «Палкою, сільно побілі, помірав даже потім. Да. То така була кара. Фактично на смерть» (НМП) [8, с. 53].

Про вбивство бджолодера на місці злочину розповідають і в с. Червона Воля Новоград-Волинського району Житомирської області. Бджоляр, якому приснилося, що його вулики грабують, пішов до лісу з рушницею і вбив злодія на місці, а потім організував собі «алібі», що було не складно зробити, позаяк розорення бджіл всіма засуджувалося:

«Приснився сон оцьому моему родичу, колишньому. То це батько розказував мені вже <...> Каже, приснився сон, що в його деруть пчоли. В лесі. Он бере за рушничку і пашол по лесі. Приходить — да! Сидить на дубі, смажить ти пчоли. Бере, огнем випалює. Зняв курка і по ньому. Той сторожовою в землю. А той забравсь <...> І в Ємільчино пешки пошов. Там жиди були колись. Приходить до жидов і не каже їм ничего. Будуть питать, ну, своє, чи знакомиє, будуть питать, скажем, шо я в вас звечора ночую. Тут — нема человека. Тие знали, шо вон пошов на днях в лес. [Він убив його?] Вбив на месци! Там застрелив на дереві. Той гахнув об землю. Пчоли там на землі і мед, все <...> Ну, й знайшли його там. Убитий. Застрелив хтось. А чи знав, шо тут було <...> Той впав, а той за рушничку, скорий додом заньос і в Ємільчино пешки. За ноч зайшов в Ємільчино і переночував. Тут шукають. Знають, чії пчоли були в лесі. Знають. До його. — “Де вин?” — “Його нема вдома. Ше з вчорашнього дня.” — “А де ж вон має быть?” — “Ну, в Ємільчино поехал. Ше вчора. Ну.” — “Де вон мог быть?” Міліція сюда-туда. — “Там і там може быть.” Ну, в городі, міліція там, найдете, як треба буде. Ну, всьо! Хто ж убив?»]. Цікаво, що й сьогодні, оповідаючи цю історію, респондент не висловлює жалю з приводу смерті людини. Виходить, що розорення бджіл традиційно вважалося більшим гріхом, ніж убивство людини (КВР) [8, с. 53].

Були випадки, коли навпаки, стріляли чи нападали з ножом не бджолярі, вулики яких видирали, а бджолодери, які намагалися уникнути покарання. У с. Познань Рокитнівського району Рівненської області господар застав крадія на місці злочину. Той, злізши з дерева, накинувся на власника вуликів з ножом, але смертельного випадку вдалось уникнути завдяки пряжці на поясі, у який попало лезо ножа: «У нас тут був одін. Говорить, вже багато подралі, а там в його добра семня. Хорошие пчоли. “Да, — говорить, — я по-

йду перевіру.” Заходить, аж вон уже там, зверху. “То, — каже, — вже, брат, злазь.” То той злазит да йому в живот ножом. А в його було пуд маринаркою армійська папруга. І вон попадає в пражку. То вон його вибив ножа і он так розказував, шо довго ми з ім боролись» (ДАМ) [8, с. 54].

У с. Сівки Березнівського району Рівненської області бджолодери також намагалися вбити власника лісових вуликів, який застав крадіїв на місці злочину. Злодій (а ним виявився лісник) сидів на дереві, на якому було шість чи сім вуликів, а його дружина чекала на возі. Побачивши власника вуликів, лісник зверху почав кидав на бджоляра кружки від вулків, намагаючись убити його, але це йому не вдалося. Тоді він наказав дружині стріляти з рушниці: «А один був, було пчоли на дереві, в лесництві. Той косив, чує, шось там бохає у лесі. Ну, пудходить, той сидить зверху на тому, на вуллі, вибирає мед. Чоловек каже на його: “Злазь!” А цей з рушницею, лесник <...> Жинка сиділа на возу <...> То він каже: “Стриляй!” на жинку, шо пчоли видирав. “Стриляй по йому!” <...> Вона — баба є баба! Стрелила по йому раз, стрелила другий раз по йому. Но не попала» (КВР) [цит. за: 8, с. 54].

Із самопалом зустрів власника лісових вуликів мешканець с. Степангород Володимирецького району Рівненської області: «Там в нас на дубині були, коло села. Й тепір там єсть. Кілометрів п'ять. Пчоли. І тепір там у нас є <...> Поїхав мой брат туда вечором вже. На мотоциклу <...> Подивитиса тиї пчоли <...> Каже: “Да, їду пуд гору <...> якийсь кусок колоди лежить <...>. Я, — каже, — мотоциклом напрошки прямо направивса туда. Побачити, шо за колода. Я як, — каже, — направивса туда, то та колода, — каже, — схвативаетса”. А то вже той злодій лежав. Каже: “Навтьоки! Як, — каже, — вон навтьоки, то я за їм. А вже начинало сутуніти, вечор. Я за їм. На гору. Як я, — каже, — на гору, то вон з гори. Я за їм. А он добре бігти не миг. Не

вмів <...> Я, — каже, — тільки з гори спустивса, вже, я коло його десь метрув штирип'ят <...>, то вон, — каже, — вихвативає якого самопала, з-пуд теї, з-пуд куфайки, і на мене наставивса. Як вон, — каже, — на мене наставивса, то я — вбик крунув <...> і його покинув. — Каже, — сам один, заб'є, та й усьо. Але познав його”». Учасник цієї пригоди, упізнавши злодія, який, до того ж, хотів його вбити, мав намір звернутися до міліції. Однак брат переконав не робити цього, позаяк крадій мав шестеро дітей, а обмежитися розмовою з ним: «Я його став просити. Кажу: “Слухай <...> — в його шестеро дітей малих <...> — зразу посадять”. Вони не будуть його миловати за таке діло <...> Хай уже воно буде так. То нам наша втрата <...>” А на другий день ми <...> поїхали до його туда, в Степангород. Ето була вже неділя <...> Да й тее, там уже його добре наганили, насварили і все. А жинка все його каже: “Чого ви його та не набели добре?” А вони кажуть: “Ми його набити не могли, бо в його ниж вельмо великий був”. Воне не казали, шо вже в його той самопал був. А він, каже, лежав — а ни слова! А ни слова». І хоч за якийсь час у братів Хомичів із с. Воронки Володимирецького району Рівненської області знову викради бджіл, сказати, хто це зробив, вони не можуть (ХТП; ХУП) [8, с. 54–55].

Жорстоко розправлялися із бджолодерами мешканці суміжних районів Білорусі, де по лісах дотепер стоїть багато вуликів українських бджолярів: «В нас говорат такіє випадкі <...> ето просто розказивают люді, але я не знаю, насколько ето верно <...> Шо там на Белорусії ловилі злодійов. І росчитувались з імі строго. Ну, як? Як? Мне приходилось даже самому пуд ружьйом стоять. Да. Ну як вам сказать? Там на Белорусії, там люді строгіє. Сильно строгіє. А ми там, нашиє люді собірають клюкву. І нашиє там і вулікі, і пасікі наши є. Але в їх там є пасікі. А вони, буває, шо там видірають мед, да. То перестречают і... [Думають, що це ви?]

Да. Да <...> Я не бачив такого. Говорат, таке говорат» (ВФГ) [8, с. 55].

Дуже суворим було покарання бджолодерів з використанням дошки, що його раніше використовували доволі часто. Спіймавши крадія, його клали на землю, а до п'ят прикладали дошку, у яку били обухом сокири. Після цього цей чоловік не довго мучився і, врешті, помирав. К. Хомич із с. Березове Рокитнівського району Рівненської області відзначав, що так карали бджолодерів колись: «За ето сільно билі. Наказивалі. Ше, каже, возьмут так: роззувають його <...> к п'ятам доску прикладивають і обухом, сокиркою по досци дадуть — і всьо. По п'ятам. І всьо, он помирає. А он зразу не помирає <...> Ну, ето вже як поймают, да як дадут, то он поп'є місяц соди і вмірає» (ХКФ) [8, с. 56].

У с. Дроздинь Рокитнівського району Рівненської області такий випадок був ще на початку 2000-х років: «Даже вот, мо, годов п'ять в соседнем селе одного забілі. А як? Крав вон мед. Тоже в етих, в бортях. І його поймали там. Ну, хазяє поймали. Ну, то нам таке розказувалі. Шо його положили догори і взяли кусок доскі і сюди, к п'ятам, положили і сокирою, обухом по той досци вдарили, і сказали: “Всьо, з тебе хватає.” І вон год помучивса і...» (ХКФ) [цит. за: 8, с. 56].

У с. Червона Воля Новоград-Волинського району Житомирської області бджолодера, якого спіймали біля вулика, змусили відрубати собі пальці: «Вон прийшов — зловив коло вулика <...> Я не помню, як там було. То я не розпитував. Но було таке. А не! Правда! Розкололи колоду, забили клинка в колодку. Повсажували пальци йому туда. Витягли клинка, положили сокиру. “Якшо, — каже, — зрубаєш пальца себе сокирою, то будеш <...> жить. Одрубаєш пальци, ми тебе чепать не будем. Ми тебе знаєм, де ти живеш. Ми так тебе, і так, як ти втечеш додому, ми уб'єм тебе вдома. Або одрубуй пальци, і ми тебе знать не знаєм. Ти нас, а ми тебе”. Поодрубував пальци, оставив в колоди і сам дись... і все. То недавно, як вон

помер. А вон давно був без пальцюв! Всю жизнь прожив без пальцюв! Так одрубав все пальци. Пальци в дереви там. [На двох руках, чи на одній?] На одной <...> Полностью одрубав пальци» (КВР) [8, с. 56].

В окремих селах спійманого на місці злочину бджолодера просто били: «Було. Зловалі, білі <...> Самі люди билі. То то, вже тепер не, не. То то колись було, давно. Да, да. Тепер вже ніхто, давно» (ГЛТ); «Дед розказував, як он робів. Он робів так. Стрине того злодия... Ну злодії булі ж так, ну, три злодії в селі єсть, там, допустім. Ну, одного стрив, його кулак був такий, як моя голова, махнув кулаком, по морді. Ну як? Вдарив його. Всьо, он вже розкаже. Тому шо злодій злодия знає <...> Ну, вин так визнавав. І я тоже визнав. Я мог би йому зробить подлость, но я не схотів етого робіти. Понімаєте чи не? Ну, жинка, діти є. Хай його Бог накаже» (ЧММ). С. Труханенко із с. Кам'яне Рокитнівського району Рівненської області, на питання, що робили з бджолодерами, відповів: «В першу очередь, коб я його зловав, то я б йому бизуна дав би [побив]» (ТСВ) [8, с. 56–57].

Покарання бджолодерів було безпосередньо пов'язане з їх виявленням. Зважаючи на те, що впродовж віків основною формою бджільництва було лісове, спіймати злодія на місці крадіжки було важко, тому зазвичай зверталися до так званих «знаючих людей». Віра в знахарів зберігається подекуди й нині, хоча зараз знайти їх дуже складно: «Ну, колись булі деди такіє, шо могли шось зробить» (ДАМ); «<...>ну, тепер вже таких знахоров немає, а колись боялиса, шоб <...>ничого не зробів, бо то человек, каже. Може вмерті ж, якшо зробить» (ТСВ). «Знаючі люди» могли покарати крадія заочно, не бачачи і навіть не знаючи його. Розповідають, що в результаті їхніх дій злодій міг повернути господареві вкрадений мед: «Обше, колись булі такі люди, шо як видер пчоли, да так зробить, шо й мед принесе тебе. Шо саме й мед принесе. Да, додому. Тепер же ж нема.

«Що молодьож вона тепер... Да. Вміли говорити» (ТСВ).

У с. Піддуби Ємільчинського району Житомирської області досі розповідають про діда, який, не будучи в лісі, «не дозволив» викрасти свого колодного вулика, що його намагалися викрасти злодії. Вони зняли його з дерева, кинули на причіп і хотіли їхати, але трактор не зміг зрушити з місця, що б вони не робили. Так тривало до пізнього вечора: «<...> трактор не з місця, і все стоїть на місці. Що робить? Ночують в лісі. Кладуть огонь. Гриються. Дізель робить <...> Вранці встали, давай бегать же <...> Ось і дед приходить. “А я вам казав, не чипайте колід”» (ЛВЯ).

Інший випадок трапився в с. Сівки Березнівського району Рівненської області, де бджоляр застав злодіїв біля своїх лісових вулків. Дружина, що сиділа на возі, за вказівкою чоловіка, який був у той момент на дереві, стала стріляти в пасічника, який у відповідь промовив: «*Больши ти, доцю, стрелять не будеш! <...> і вон не буде стрелять, і ти не будеш*» <...> *Не пройшло десь і полгода. Молода, десь років тридцять було, чи двадцять п'ять, десь юй тако, помирає. Діти повмирали. Вон тоже, кончивса, помер. І вничтожив всю симню» (КВР).*

Тому злодії інколи остерігалися робити шкоду, щоб не потрапити під вплив «знаючих людей»: «*Але колись люди трошки боялися цього робить [красти бджіл], потому шо знали, шо колись по хуторах ше були в декого [знахарі], бабка там розказувала» (НІЮ); «Дід покойний, он тоже заімавса знахурством. Но в його пчул ніхто не драв. Ніколи. Всі боялис. Бо приробить да принесе. Таке» (СВД).*

Поширеним способом покарання бджолодерів «на смерть» було використання предметів, що їх торкалися злодії. Пасічники, у яких вкрали бджіл, брали довж від вулика (брусок, яким закривають отвір у борті чи колоді) і клали її в труну під мерця або кидали в могилу (щоб ніхто не бачив). Як довж у могилі починає гнити, злодій починає «сохнути», і ніхто його

вилікувати не може, так і помирає за рік-два. Ось яку оповідь про таке покарання записав у 1920-х роках на Житомирщині В. Кравченко: «*Як только у пчоловода у пасеки злодії подберуть пчоли, то пчоловод бере з того улья довж і держить її, пока умре де мертвецъ. Як только начинают ховать мертвецъ, то пчоловод бере ту довж <...> і кладе под труну на землю в ями — под мертвецъ. Яму засипають і присипають довж. Але кладе, щоб ніхто не бачив, що він поклав. Тоди та довж в землі трухне й гниє. То злодей так само трухне й сохне. І через год-два той злодей умирає. І ніхто їх не вилечить, пока не умруть» [2, арк. 112].*

Інформація про аналогічні способи покарання бджолодерів неодноразово трапляється на сторінках етнографічних матеріалів В. Кравченка. Переважно мова йде саме про смерть крадія [1, арк. 105], але в одному випадку дослідник зазначає, що так чинили, аби «перевелись злодії» [3, арк. 205]. Подібну інформацію записано в с. Шахи Дубровицького району Рівненської області. Респондент наголошував, що крадій після такого покарання не помре, але красти вже не буде: «*Ну, казали люді! Кажуть, ну як от, взяти ту довж да й десь так зробить, щоб вун знав, ну, на кладбіще нести його і положить десь. А я то не знаю, як воно робіца, але ж люді говорили так. [Казали, що він помре, чи казали, що він прийде?] Не, не помре <...> Не. Вже вун не принесе, вже вун і не покажеца даже» (ОКК). Розповіді про покарання на довжі і нині поширені на Поліссі: «*То тоже, гетає були такіє. Забере ту довж, хто вмер, то ложили у ту ямку ту довж. Де мертвецъ хороняць. Вже кажуть, знають, хто дер пчоли, вже вмер» (ХСН).**

У с. Кам'яне Рокитнівського району Рівненської області в могилу клали не саму довж, а робили з неї три кілочки і забивали їх у труну: результат був такий самий — смерть бджолодера: «*Каже, з тої довже, як ото гроба робіш, три колочки, каже, забів в домовину <...> То там вже шось і ше й каже» (ТСВ).*

Для покарання бджолодерів використовували не тільки довж, але й інші предмети, що їх торкалися крадії. У с. Дроздинь Рокитнівського району Рівненської області, наприклад, брали лопатку для підрізування вощини і клали її в труну, що також призводило до смерті «видирача» бджіл: «<...> тие рази казали, шо булі знахуре, да озьмеш ту лопатку або той довж, человек умре, да положиш туди, в гроб, то той чоловік умирає, шо вібрав поли <...> То колісь деди гомонілі» (КзАМ).

У с. Червона Воля Новоград-Волинського району Житомирської області на дно могили кидали довж або ж палички чи хрестовину для кріплення вощини, а зверху ставили труну. При цьому респондент наголошує, що потрібно було знати певні «слова»: «Забирає довж у його. Наприклад, як останеться, або тие кулке, поперечки в вуліку. Ну, шо вин там повитягує, руками. За його. Гарненко, не руками. Там знали слова. Я тії слова, то не знаю. І йшли. Як чоловік умирає на кладбищі, і нишком, чи там договоралися, і туда довж кинули і всьо. В могилу, в яму кидає. Як хлопці копають, то кидає. А там ложать человека, на ту довж. І там пару слов сказав: “Откуда прийшов, туда йди. Як на совесті, в семню, то хай тебе Бог зничтожить”. Поможє. День прошов. Через день, через неділю — там вон буде» (КВР).

Про такий спосіб покарання знали й самі бджолодери, тому вони зазвичай забирали / забирають довж чи інші предмети, до яких торкалися під час крадіжки, із собою: «Довж, котора закриваєтса улей, бралі з собою, потому шо бояліса знахоров» (СВД); «Ну, то колісь кралі, колісь булі такіє колдуни. Казав мнє один там колісь <...> ну, там в його повідералі по лесу пчоли, каже, коб он покінув довж. “Я, — каже, — зробив би довже, то, — каже, — навіть і два днє не жив би <...>” Шось то вон знав» (ЦМВ); «А старіє, то сохрانی Бог. Колісь, як дерли пчоли, ні сньота, ні довже не трапиш» (ТСВ).

С. Труханенко із с. Кам'яне Рокитнівського району Рівненської області наголошував, що

сучасні молоді бджолодери вже не знають про давні традиції покарання за знищення бджіл і меду: «А етиє нашиє того не розбірають, молодіє» (ТСВ). Однак під час експедиції до Рокитнівського району І. Нечай із с. Лісове області розповідав, як у нього минулого року видерли лісових бджіл. Прийшовши додому, він повідомив про прикру подію мамі, сказавши, що це, очевидно, вчинили діти. Однак мама одразу ж запитала, чи залишилася у вуліку довж. Почувши, що її немає, одразу ж сказала, що то був досвідчений злодій: «<...> то це вже даже не детвора, там вже такий, шо знав, шо треба довж забрать <...> Тому шо колісь люди знали за цю довж, заберуть, занесуть на кладбище і в любу могилу. І так ше пару слов і каже, більшіє йому ніхто не поможе і нічого більшіє не треба. Не захоче хліба їсти, не тільки меду» (НІЮ).

У с. Лука Ємільчинського району Житомирської області, якщо бджолодери не залишили жодного предмета, до якого вони торкалися, то «брали слід», тобто збирали землю в тому місці, де ступав злодій, і кидали в труну чи могилу: «То таке казали. Від діда чув <...> Навіть слід брали з того злодія і то в могилу кидали. От пройшов злодій, наприклад, знали, шо там, які рештки може залишилися ше од цього. То тоже брали та кидали у цю, у могилу чи у труну. То й кажуть, то вин довго не буде. Да. Таке було. Но ми, хоть нам і робили таку шкоду, но ми, ми не робили. Колісь робили» (САО).

У с. Верхи Камінь-Каширського району Волинської області бджолярі збирали віск, що його розкидали бджолодери, і клали в труну під покійника. «Як пічне разлагатьсє вмерший, то непременно вмере той злодій» [21, с. 14]. Подібний спосіб покарання записав і В. Кравченко. Свічку несли до церкви і запалювали. Коли вона догорала до половини, перевертали її другим боком, запалювали і чекали, поки вона догорала до кінця. Вірили, що злодій має через рік померти: «<...> если подберуть пчоли, то злодії ховають із вуликів довж, берут з собою. То пчоловоди одшкребують

останню вощину, котра осталась у вулику. І роблять свічку, і несуть до церкви, ставлять перед олтарем перед іконою, яка йому понадобиться, і світить її, і вона горить декілька хвилин, так, що догорає до половини чи менше. Тоді пчоловод іде і бере ту свічку, і не тушить, а світить другу сторону і перевертає другою стороною вверху. І ця сторона догорює уже до кінця — он її не приймає. То через год тот злодей сам перекинься і не мине його ця клятва, яку робить пчоловод. Що у нашому селі помирає у пчол злодій от такого. Они були саміє дужіє в нашому селі і померли за год» [1, арк. 112].

У с. Воронки Володимирецького району Рівненської області розповідають, що «за Польщі» для захисту бортей і колод іноді використовували отруту, яка в ті часи була рідкістю. Але іноді її сипали на вулики чи на землю біля дерев: «Колись <...> батьке розказували, що так насипали шо-небудь на вулики. Були такі люди, шо насипали. Ну, шось-небудь таке, тіпа отрути <...> Шукали шось таке <...> Чи на землі кидали, чи шо. Бувало таке, шо даже охранияли. Такеє бувало». Деякі люди без жалю говорили про те, що бджолодерів слід труїти: «В нас такей був Петро, вже вмер <...> То вон щодня казав, щоб в мене були пчоли, то я їх всіх потруїв. І вони б, каже, не жили б». У селі розповідають і про бджоляра, який на вулик у лісі насипав отрути, всалідок чого в родині бджолодера померло двоє дітей: «Да й у нас <...> розказували, шо там, з-за колійки <...> Да тоже затруїв якийсь там, вже ништо не признавса. Ну, шо... То приніс того меду додому. То два хлопци вмерло. Таки по год сім. Наїлиса да й... Да, і втруїлиса». Але такі дії сучасні бджолярі засуджують і вважають, що крадіжка меду не вартує смерті людини: «То боялиса гриху люде. Такого не робили. Хай лучче вже тие пчоли пропадуть». Пояснюють це тим, що зараз легше живеться, тому люди стали поблажливішими щодо таких злочинів. Крім того, на думку респондентів, значний вплив на зміну поглядів на бджолодерство мали колгоспи, де все було колективним і люди

не мали нічого свого. В останні роки, з поширенням приватної власності, люди знову починають уболівати за своє майно: «Ето зара таке не. Зараз — вкрали, вкрали. Шось люде таки стали, ви знаєте, чи м'якши, чи добриши. Ну, воно й бачите, зараз воно якось було те колективне хозяйство, але воно нічого свого не було. Якось люде вже це вишили. А колись, воно тільки було своє — земля і все своє. І кожен за своє вин сильно боровса. Так і зара починають, понимаєте. Вже пішли ці паї, все. Вже зара люде починають тоже за све своє» (ХТП; ХУП) [8, с. 55–56].

Іноді крадії бджіл випадково самі завдавали собі шкоди. У часи розвиненого лісового бджільництва поширеним було падіння з дерев. Падали не тільки бортники, але й бджолодери, яких часто змушували стрибати з дерев, «застукавши на гарячому». Отримавши травми, вони помирали або назавжди залишалися інвалідами [16]. Але в селах таких бджолодерів зневажали і ніхто їм не співчував: «Ну тож було, розказували старикі таке, шо ж еті ведмеді на двох ногах, каже, були тут в нас в Кривици. То ше й інваліда получав [пенсію по інвалідності]. Пчоли пошов до дядька дерти, да десь впав з дуба, да ногу поламав, да ше й інвалідство получав. А пчолей в дядька дер, а таке получилось шо “ведмедь на двох ногах”, — кажуть» (СТЯ).

Традиційне ставлення до таких жорстоких способів покарання бджолодерів було однозначним: зробив шкоду — неси відповідальність: «Чули таке. Я чула тоже таке. Розказували. Ну, тей дає дуба, хто... Вмирає. Да. Раз таку шкоду робить людем» (САО). Навіть В. Кравченко, описуючи способи покарання бджолодерів «на смерть», зауважив: «Це, напевне, і правильно» [2, арк. 112]. Однак сьогодні вже можна почути й осуд таких дій: «Я попитав, а мамі кажу: “А які ж слова? [потрібно при цьому казати]”. Каже: “Я не знаю, да й воно тобі не треба. Бо це як будеш казати, то всьо-равно грих, за чоловіка”» (НІЮ). У. Горобей із с. Вітківчів Березнівського району Рівненської області навіть

певною мірою виправдовує бджолодерів тим, що Бог дає мед усім (недаремно ж на Поліссі був звичай обов'язкового частування щойно зібраним медом), тому не слід його шкодувати й карати людину, яка його взяла: «Не треба наказувати, тому що Бог не дарма дав. То хай вон єсть да й всьо. Клясти не треба. Я не кляв. Не хочу клясти» (ГУМ).

Велику роль у покаранні злодіїв, у тому числі бджолодерів, та попередженні крадіжок відігравав осуд громади. Тому дуже часто, дізнавшись, що хтось украв мед, його сварили, висміювали: «Колісь як ловалі, да шо ж то, посваритьсья, да й всього. А шо ж?» (МНІ); «<...> то ж уже всі знають, шо, наприклад, там вор, то вже о: шо наєвса там — смеються з його — багато меду наєвса?» (СТЯ) [8, с. 57].

Були випадки, коли злодія змушували на заміну розореного вулика віддати свого — цілого. Так було, наприклад, у с. Кам'яне Рокитнівського району Рівненської області: «Давно, давно було. [І що зробили?] Аничого. Так, як то казав, могорич поставив <...> А потом той одін чоловік розказував, тому чоловіку пчолы вивернули да й усьо <...> То он каже: “Забирай свого того вулля, а давай мне з пчоліма”. І всьо» (ТСВ) [8, с. 57].

Поширеною формою осуду злодія було «водіння селом». Бджолодерів зазвичай зв'язували руки, вішали на нього коробку, стільники тощо і водили селом, висміюючи його: «Дед розказував, шо як поймають його, шо краде, ну, в нас кажуть “дралі бджоли”. То беруть етого чоловіка і той мед і його вешають йому <...> на шию. Ну, там шось: ілі та коробка, ілі шо, така яка посудіна, чи ведро. І його по селу водять. Отако» (ПМВ); «Воділі. Дєда старіє, мой батько, дєди етиє. І якшо поймают, то воділі <...> Стальников нацепляють на його, зв'язут руки і ведуть по селу» (ДАМ) [8, с. 57].

Особливо поширеною така форма покарання злодіїв була в міжвоєнні роки на землях, що входили до Польщі. М. Вознюк із с. Боровне Камінь-Каширського району Волинської області пригадував, як двох молодих хлопців, котрі ви-

крали мед, водила селом поліція: «Була кара. Я ходев у школу, і там було таке село Красниця, і я прийшов у школу і бачу — поліція, два поліціянти і два хлопці. І в тех хлопців на руці кошик <...> а в тим кошику був мед. Їм поліціянти сковали теми бронзолетками руки <...> і їх там по селу водели. Воне прийше грабовати мед. А то вже було так пізно осінню. А тогді, поки воне пограбовали, став іте сніг. А покі воне кінчили, теї сніг стех, о. І стала така <...> Вже понова, сліде ведно. То воне ходели кілометрами вскрізь. А господар устав ранейко да побачив, шо такеє і сліде є, да одразу і в поліцію. Да їм по шисть місяців дале в'язнеци. Молодим хлопцям. То тико я прийшов у школу да й бачив, як їх там водели. Але воне і в нас крали, лічно у мене, в батька мого, от. То воне тоже. Тільки ме їх не судели» (ВМК) [8, с. 57].

В. Бричка із с. Карпилівка Рокитнівського району Рівненської області, кажучи про збільшення в останні роки випадків розорення бджіл («Раньше воно, мона сказати, шо і зразу булі, но маленько. Маленько було людей такіх. А вже шораз стало больше і больше»), відзначав, що причина цього — у відсутності покарань за такі крадіжки, а особливо тому, що люди тепер не бояться громадського осуду: «<...> не мона сказати, шо так каралі крепко, а так наказувалі <...> даже вже воділі в село, шоб знали люди таково-во, смеяліса з їх. І казалі, шо то з такого роду, такіє люде появилісь. А так, не вельми каралі» (БВІ) [8, с. 57–58].

Отож, бджолодерство як явище, що супроводжує бджільництво на всіх етапах його розвитку, суворо засуджувалося, що спричинило формування системи звичаєвих норм покарання за розорення бджіл. Покарання «на смерть» було одним з найдавніших і виявлялося у виконанні дій, які мали викликати смерть злодіїв. Для цього використовували предмети, з якими контактували бджолодери: довж, сніток, палички для кріплення вошини, лопатка для підрізування меду, свічка із залишків вошини, «слід» злодія. Збереглися відомості про завдання смерті чи каліцтва крадіям на

місці злочину: їх били до смерті, розрізали живіт на місці крадіжки, відрубували пальці та ін. Зафіксоване використання отрути для покарання бджолодерів. Жорстокість звичаєвих норм була зумовлена важливістю заняття

бджільництвом у давні часи та захистом прав власності. У новітній період значного розвитку набрали форми громадського осуду бджолодерів: зневажання, висміювання, водіння селом з украденим та ін.

Список респондентів

БВІ – Бричка Василь Іванович, 1924 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Карпилівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ВМК – Вознюк Микола Кузьмович, 1920 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Боровне Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. в серпні 2012 р.

ВФГ – Василевич Федір Герасимович, 1949 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ГЛГ – Гребеневич Леонід Трохимович, 1958 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Переходиці Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ГМХ – Гаврилюк Микола Харитонович, 1956 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Городок Володимирецького р-ну Рівненської обл. в липні 2009 р.

ГУМ – Горобей Ульян Михайлович, 1935 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Вітковичі Березнівського р-ну Рівненської обл. в липні 2013 р.

ДАМ – Дробуш Адам Миколайович, 1937 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Познань Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ІСХ – Ігнатюк Євстахій Хомич, 1936 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Локниця Зарічненського р-ну Рівненської обл. в липні 2010 р.

КАМ – Конотопчик Авраам Маркович, 1932 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Березина Володимирецького р-ну Рівненської обл. в липні 2009 р.

КзАМ – Кузьмич Антон Макарович, 1924 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

КВР – Клопотенко Володимир Романович, 1938 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Червона Воля Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. в липні 2011 р.

КМЙ – Курта Марія Йосипівна 1941 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Рудня-Жеревці Лугинського р-ну Житомирської обл. в листопаді 2005 р.

КСА – Колодич Сава Антонович, 1928 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Познань Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

КФІ – Кляпка Федір Іванович, 1920 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Борове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ЛАА – Ліщук Анатолій Андрійович, 1935 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Томашгород Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ЛВЯ – Лавренчук Василь Яремович, 1942 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Підлуби Ємільчинського р-ну Житомирської обл. в липні 2011 р.

ЛПГ – Літвінчук Дмитро Григорович, 1932 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Кленова Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. в липні 2011 р.

ММО – Мушик Митрофан Олександрович, 1925 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Малі Телковичі Володимирецького р-ну Рівненської обл. в липні 2009 р.

МНІ – Миніч Настя Іванівна, 1929 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Кам'яне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

МПС – Мартинюк Павло Степанович, 1930 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Осова Дубровицького р-ну Рівненської обл. в серпні 2009 р.

МСІ – Місюкевич Семен Іванович, 1929 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

НВА – Нечипорко Віктор Анастасійович, 1962 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Богуші Березнівського р-ну Рівненської обл. в липні 2013 р.

НПЮ – Нечай Іван Юрійович, 1956 р. н., родом із с. Лісове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. Записала А. Дмитренко у м. Рокитному Рівненської обл. в серпні 2006 р.

НМП – Наумович Михайло Петрович, 1942 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Березове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ОКК – Остапович Костянтин Кирилович, 1934 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Шахи Дубровицького р-ну Рівненської обл. в липні 2008 р.

ПВП – Перев'язко Володимир Павлович, 1934 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Купель Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ПМВ – Пишняк Микола Васильович, 1936 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

Розвідки та матеріали

ПСД – Палій Степан Дмитрович, 1933 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Річиця Зарічненського р-ну Рівненської обл. в липні 2010 р.

ПСС – Полюхович Сергій Семенович, 1931 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Іванчинці с. Зарічненського р-ну Рівненської обл. в серпні 2010 р.

САО – Самченко Андрій Орестович, 1934 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Лука Ємільчинського р-ну Житомирської обл. в серпні 2011 р.

СВД – Савич Василь Давидович, 1930 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Обсіч Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

СІВ – Стукало Іван Васильович, 1937 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Луко Володимирецького р-ну Рівненської обл. в серпні 2009 р.

ССА – Саченко Сергій Адамович, 1931 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Миколаївка Ємільчинського р-ну Житомирської обл. в серпні 2011 р.

СТЯ – Семенчук Трохим Якубович, 1947 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Літвиця Дубровицького р-ну Рівненської обл. в липні 2008 р.

ТІ – Турчило Іван Іванович, 1949 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Ясинець Дубровицького р-ну Рівненської обл. в липні 2008 р.

ТІК – Тукайло Іван Кирилович, 1936 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Велика Глумча Ємільчинського р-ну Житомирської обл. в липні 2011 р.

ТСВ – Труханенко Семен Васильович, 1938 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Кам'яне

Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ФВУ – Філоненко Володимир Ульянович, 1936 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Мала Глумчанка Ємільчинського р-ну Житомирської обл. в серпні 2011 р.

ХКФ – Хомич Карпо Федорович, 1939 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Березове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ХСН – Ходакевич Сергій Никифорович, 1923 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Глинне Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ХТП – Хомич Тимофій Пилипович, 1951 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Воронки Володимирецького р-ну Рівненської обл. в серпні 2009 р.

ХУП – Хомич Ульянов Пилипович, 1932 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Воронки Володимирецького р-ну Рівненської обл. в липні 2009 р.

ЦМВ – Царук Микола Семенович, 1929 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Карпилівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ЧІА – Чубік Іван Артемович, 1937 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

ЧММ – Чмуневич Михайло Миколайович, 1958 р. н. Записала А. Дмитренко в с. Вежиця Рокитнівського р-ну Рівненської обл. в серпні 2006 р.

Джерела та література

1. Архівні наукові фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ). Ф. 15–3. Од. зб. 150.

2. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 15–3. Од. зб. 156.

3. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 15–3. Од. зб. 158.

4. Адер Р. Кто ворует пчёл: в США похищают сотни ульев в год на миллионы долларов. URL : <https://secretmag.ru/trends/whatsup/kto-voruet-pchyl-zachem-v-ssha-pohishayut-sotni-ulev-v-god.htm>.

5. В Светлогорском районе мужчина украл около 10 кг меда из ульев. URL : <https://gomel.today/svetlogorsk-354/>.

6. Включення до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України нових елементів. Національна комісія у справах ЮНЕСКО. Бюлетень. 2018. Вип. 10. С. 7–12.

7. Гаврон А. У пенсионера украли дюжину рамок с медом на круглую сумму. URL : <https://minsknews.by/u-pensionera-ukrali-dyuzhinu-ramok-s-medom-na-krugluyu-summu/>.

8. Дмитренко А. Традиційні способи покарання бджолодерів на Правобережному Поліссі

України. *Проблеми збереження і популяризація культурної спадщини: виклики та можливості. Зб. доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції у Музеї народної архітектури і побуту у Львові імені Климента Шептицького, 18–19 квітня 2018 року.* Львів, 2018. С. 51–58.

9. Житель Башкирии разорил улей ради закуски. URL : <https://lenta.ru/news/2017/10/20/honey/>.

10. Історичні відомості Підлубівської сільської ради. URL : <http://pidluby.rada.org.ua/istoriya-21-30-01-17-09-2016/>.

11. Калашникова Е. Смерть из-за меда? URL : <http://gazeta-n1.ru/archive/2017/21/51240/>.

12. Ковалев И. И. Живая летопись волынского пасечничества. Житомир, 1916. 40 с.

13. Кража ульев в Австралии и Новой Зеландии. URL : <http://24medok.ru/krazha-ulev-v-avstralii-i-novoj-zelandii/>.

14. Куліш Н. У Народицькому районі поліція викрила «пасічника», ласого до чужого меду. URL : <http://chernyakhiv.org.ua/novyny-narodychiv/u-narodytskomu-rajoni-politsiya-vykryla-pasichnyka-lasoho-do-chuzhoho-medu/>.

15. Лебедь К. Полицейские нашли жителя Мордовии, который позарился на чужой мед. URL : <https://pg13.ru/news/16374>.

16. Маленков Б. Бортництво на Поліссі. URL : <http://ukrainaincognita.com/en/node/5430>.

17. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL : <https://demcult.org/golovna/nacionalniy-perelik/>.

18. Правда Ярославичів. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Правда_Ярославичів.

19. Суперсон Ю. В. Генезис законодательства Украины у сфері бджільництва. URL : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/27373/%DE>.

20. Україна – медова країна. URL : <http://ukraina-medova.weebly.com/1030108910901086108811101103-107310761078111010831100108510801094109010741072.html>.

21. Федоренко С. «Солодка» історія. URL : <http://propozitsiya.com/solodka-istoriya>.

22. Юркова О. Старовинне ремесло – у переліку нематеріальної культурної спадщини. URL : <http://www.golos.com.ua/article/315235>.

23. Ястребов О. «Руська Правда» : перший кодекс законів на Русі. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/ruska-pravda-pershiy-kodeks-zakoniv-na-rusi>.

References

1. *Arkhivni naukovi fondy Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologiyi imeni Maksyma Rylskoho NAN Ukrayiny* [Scientific Archival Funds of the M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine], Fund 15–3, Unit of Issue 150.

2. *Arkhivni naukovi fondy Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologiyi imeni Maksyma Rylskoho NAN Ukrayiny* [[Scientific Archival Funds of the M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine], Fund 15–3, Unit of Issue 156.

3. *Arkhivni naukovi fondy Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologiyi imeni Maksyma Rylskoho NAN Ukrayiny* [[Scientific Archival Funds of the M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine], Fund 15–3, Unit of Issue 158.

4. Ader R. (2017) *Kto voruet pchel: V SShA pokhishchayut sotni ulyev v god na milliony dollarov* [Who Steals Bees: In the USA, Hundreds of Hives Worth of Millions of Dollars Are Stolen Every Year]. URL: <https://secretmag.ru/trends/whatsup/kto-voruet-pchyl-zachem-v-ssha-pohishayut-sotni-ulev-v-god.htm>.

5. (2017) *V Svetlogorskoy rayone muzhchina ukral okolo 10 kg meda iz ulyev* [In Svetlahorsk District, a Man Stole about 10 Kg of Honey from Hives]. URL: <https://gomel.today/svetlogorsk-354/>.

6. (2018) *Vkliuchennia do Natsionalnoho pereliku nematerialnoyi kulturnoi spadshchyny Ukrayiny novykh elementiv* [Inclusion of New Elements in the National List of Intangible Cultural Heritage of Ukraine]. *Natsionalna komisiya u spravakh JuNESKO. Biuletyn* [Ukrainian National Commission for UNESCO. A Newsletter], Iss. 10, pp. 7–12.

7. Gavron A. (2017) *U pensionera ukrali diuzhinu ramok s medom na krugluyu summu* [One Dozen of Hive Frames with Honey All Worth of a Mint of Money Was Stolen from a Pensioner]. URL: <https://minsknews.by/u-pensionera-ukrali-dyuzhinu-ramok-s-medom-na-krugluyu-summu/>.

8. Dmytrenko A. (2018) *Tradytsiyni sposoby pokarannia bdzholoderiv na Pravoberezhnomu Polissi Ukrayiny* [Traditional Ways of Punishing Hive-Destructors in Ukrainian Right-Bank Polissia]. *Problemy zberezhenia i populyaryzatsiya kulturnoyi spadshchyny: vyklyky ta mozhlyvosti. Zb. dopovidey Druhoyi mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi u Muzei narodnoyi arkhitektury i pobutu u Lvovi imeni Klymentiya Sheptytskoho, 18–19 kvitnia 2018 roku* [Problems of Preserving and Popularizing Cultural Heritage: Challenges and Possibilities. Collected Papers of the Second International Theoretical and Practical Conference at the Klymentiy Sheptytskyi Museum of Folk Architecture and Folkways in Lviv, April 18–19, 2018]. Lviv, pp. 51–58.

9. (2017) *Zhitel Bashkirii razoril ulyev...* [A Resident of Bashkiria Ravaged Hive...]. URL: <https://lenta.ru/news/2017/10/20/honey/>.

10. (2016) *Istorychni vidomosti Pidlubivskoyi silskoyi rady* [Historical Bulletin of the Pidluby Rural District Council]. URL: <http://pidluby.rada.org.ua/istoriya-21-30-01-17-09-2016/>.

11. Kalashnikova Ye. (2017) *Smert iz-za meda?* [Death Because of Honey?] URL: <http://gazeta-n1.ru/archive/2017/21/51240/>.

12. Kovalev I. (1916) *Zhivaya letopis volynskogo pasechnichestva* [Actual Chronicle of Volyn Beekeeping]. Zhitomir, 1916, 40 pp.

13. (2017) *Krazha ulyev v Avstralii i Novoy Zelandii* [Hive Larceny in Australia and New Zealand]. URL: <http://24medok.ru/krazha-ulev-v-avstralii-i-novoj-zelandii/>.

14. Kulish N. (2017) *U Narodytskomu rayoni politsiya vykryla «pasichnyka», lasoho do chuzhoho medu* [Police of Narodychi District Detected the «Beekeeper» Avid of Alien Honey]. URL: <http://chernyakhiv.org.ua/novyny-narodychiv/u-narodytskomu-rajoni-politsiya-vykryla-pasichnyka-lasoho-do-chuzhoho-medu/>.
15. Lebed K. (2016) *Politseyskie nashli zhitelia Mordovii, kotoryy pozarilsia na chuzhoy med* [Police Found a Resident of Mordovia, Who Had His Eye on Alien honey]. URL: <https://pg13.ru/news/16374>.
16. Malienkov B. (2003) *Bortnytstvo na Polissi* [Wild-Honey Farming in Polissia]. URL: <http://ukrainaincognita.com/en/node/5430>.
17. (2018) *Natsionalnyi perelik elementiv nematerialnoyi kulturnoyi spadshchyny Ukrainy* [National List of Elements of the Intangible Cultural Heritage of Ukraine]. <https://demcult.org/golovna/nacionalniy-perelik/>.
18. *Pravda Yaroslavychiv* [Truth of the Yaroslavychs]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Правда_Ярославичів.
19. Superson Yu. *Henezys zakonodavstva Ukrainy u sferi bdzhilnytstva* [Genesis of Ukrainian Legislation in the Field of Apiculture]. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/27373/%DE>.
20. *Ukrayina – medova krayina* [Ukraine is a Honeyed Country]. URL: http://ukraina-medova.weebly.com/1030108910901086108811101103–107_31_0761078111010831100108510801094109010741072.html.
21. Fedorenko S. *«Solodka» istoriya* [«Sweet» Story]. URL: <http://propozitsiya.com/solodka-istoriya>.
22. Yurkova O. *Starovynne remeslo – u pereliku nematerialnoyi kulturnoji spadshhyny* [An Ancient Trade is in the List of the Intangible Cultural Heritage]. URL: <http://www.golos.com.ua/article/315235>.
23. Yastrebov O. *«Ruska Pravda»: pershyi kodeks zakoniv na Rusi* [«Rus' Justice», the Earliest Code of Laws in Rus-Ukraine]. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/ruska-pravda-pershiy-kodeks-zakoniv-na-rusi>.

Резюме

The significance of bee robbery is described after the field ethnographic materials collected during the historical and ethnographic expeditions of the State Scientific Center for the Cultural Heritage Protection from Technological Disasters (2005–2013) and archival materials. Bee robbery is an ethno-cultural phenomenon, which has accompanied the beekeeping at all stages of its development and it is preserved to the present time. The bee robbery has been of a particular development during the periods of wars and in times of social instability. The bee robbery prevalence during World War II is shown. Honey is stolen as rather expensive and inaccessible product and in order to get profit from its sale. Several groups of bee robbers are distinguished. These are people inclined to the thefts, children and teenagers, who want to taste a sweet product; casual people. The main methods of bee robbing are shown. These are wild bees' nests and logs burning, pouring them with water and dropping from a tree in forest beekeeping. Theft of frames or rarely beehives prevail in home beekeeping.

An attitude to bee robbers in traditional and modern society is shown. The customary rules of punishment for bee robbers connected with violence and community condemnation, used in the following forms, are considered. It is noted that the bee robbers' punishment *to death* is one of the oldest ones in the Ukrainians customary law. It is caused with the importance of beekeeping in ancient times and the protection of property rights. The following methods of bee robbers' punishing *to death* have been fixed: abdominal scraping at the place of the crime; beating to death with a stick; shooting and others. Various ways to cause mutilation to people who have stolen bees are used: jumping from a tree with wild bees' nests, which results in physical injuries, and sometimes even death; the fingers cutting away; beating the heels through the board, which also can eventually cause death, etc. The magical actions aimed at the bee robbers punishment are analyzed. They also have to result in death: throwing of wild bees' nests parts or a log beehive with which the thief has contacted into the coffin or grave; the candle lighting on the both sides in front of the icons in the church, etc. The forms of the bee robbers public condemnation are revealed: contempt, ridicule, *leading around the village*.

Keywords: traditional culture, beekeeping, customary law, Ukrainian Right-bank Polissia.